

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Niny Augustynowicz
pt. *Conceptual Food Metaphors in Selected Victorian Literature*,
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Zbigniewa Białasa
w Instytucie Kultur i Literatur Anglojęzycznych
Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Rozprawa doktorska mgr Niny Aleksandrowicz pt. *Conceptual Food Metaphors in Selected Victorian Literature* stanowi pionierskie, choć nieco wybiórcze pod względem doboru materiału badawczego, opracowanie zagadnienia metaforyki konceptualnej dotyczącej jedzenia w anglojęzycznej literaturze wiktoriańskiej. Niewątpliwe nowatorstwo przedmiotowej rozprawy polega na umiejętnym łączeniu przez Autorkę metod zaczerpniętych z kognitywnych badań nad kulturą, zakorzenionych w dziedzinie językoznawstwa kognitywnego, z jednym z pól badawczych od dość niedawna eksploatowanych przez literaturoznawców, tzw. *critical food studies* (krytycznych studiów o jedzeniu).

Struktura rozprawy jest klarowna i przejrzysta. Praca składa się z czterech rozdziałów, w tym dwóch teoretycznych i dwóch praktycznych. Doktorantka rozpoczyna od prezentacji teoretycznej kognitywnych studiów o jedzeniu, wychodząc z szeroko pojętej kognitywistyki, a konkretnie z teorii metafory pojęciowej (Lakoff i Johnson; Kövecses; i in.). Rozdział pierwszy otwiera stwierdzenie: „I start this exploration ... with a bold statement: our everyday experiences, including these having to do with obtaining, preparing, serving and consuming food, are the basis for metaphorical expressions allowing us to conceptualise more abstract and subjective domains, such as emotions and mental events” (str. 12). Czy to stwierdzenie jest naprawdę na tyle odważne, na ile chce je takim widzieć Doktorantka, jest sprawą dyskusyjną, bo czyż nie o takie rozumienie metafory właśnie chodzi kognitywistom? Niemniej jednak

prezentowane przez mgr Augustynowicz omówienie teorii metafory konceptualnej jest zwięzłe, elokwentne i przekonujące, i z literaturoznawczego punktu widzenia trudno mu coś zarzucić. Doktorantka wykazuje, że w ujęciu kognitywnym metafora przestaje być jedynie środkiem artystycznym stosowanym w literaturze, a zaczyna być postrzegana jako rzeczywista podstawa języka oraz wszelkiej komunikacji, stając się w ten sposób jedną z „metafor, którymi żyjemy” (Lakoff i Johnson). Rodzi to następujące pytanie badawcze: które elementy materiału pojęciowego ulegają w epoce wiktoriańskiej mapowaniu na abstrakcyjne koncepty docelowe w domenie związanej z żywnością, czynnością jedzenia, itp.? Odpowiedź na to podstawowe, jak i na pochodne od niego pytania wymaga ustalenia jądra dziewiętnastowiecznych metafor jedzeniowych, jak również udokumentowania ich aspektów ukrytych, niejawnych. Wówczas, jak pisze Doktorantka, można dokonać owocnej analizy ówczesnie zmieniającego się podejścia do jedzenia, konsumpcji oraz produkcji żywności.

Druga część rozdziału pierwszego dotyczy *food studies* jako dziedziny studiów kulturoznawczych, zarysowując perspektywy ale i niebezpieczeństwa czyhające na badaczy uprawiających tę, skądinąd dość nową, dyscyplinę. Już na tym etapie zwraca uwagę rozległa erudycja Autorki, potwierdzona kilkunastostronicową bibliografią. Po omówieniu obecnego stanu badań w dyscyplinie, rozdział wieńczy konkluzja na temat nowych perspektyw badawczych możliwych dzięki fuzji *food studies* z metodologią badań kognitywnych.

Rozdział drugi podejmuje dość karkołomne, z uwagi na wielość poruszanych wątków i obszerność materiału, zadanie przedstawienia „kulturowej historii żywności i jedzenia w epoce wiktoriańskiej”. Znajdziemy tu podrozdziały dotyczące ówczesnych kulturowych implikacji poszczególnych grup żywności: pieczywa, mięsa i ryb, mleka i jego przetworów, warzyw i owoców, napojów, a także początków masowej produkcji artykułów spożywczych. Szczegółowość tej części wywodu jest jak najbardziej uzasadniona: wszystkie zawarte tu informacje sprawnie wykorzystyła Autorka do analizy wybranych tekstów literackich i zawartych w nich metafor pojęciowych. Nie zabraknie oczywiście licznych odniesień do nieodzownej „biblii” wiktoriańskich pań domu, *The Book of Household Management* Isabelli Beeton (1861).

Pozostałe dwa rozdziały rozprawy mają charakter przede wszystkim analityczny. Rozdział trzeci traktuje o powieściowych/nowatorskich (gra słowna oparta na wyrazie „novel” w tytule rozdziału) próbach metaforyzacji żywności. Tu właśnie zamieszcza Autorka omówienia

powieści sióstr Brontë oraz *Miasteczka Middlemarch* Eliot, posiłkując się pytaniami natury bardziej ogólnej, stawianymi przez Gillian Beer w artykule na temat związków pomiędzy literaturą a naukami ścisłymi. Tu także Doktorantka wspomina o pojawieniu się świadomości spraw dotyczących higieny oraz trzeźwości, wartości drogich sercom wiktoriańskich reformatorów społecznych dzięki powiązaniom z higieną moralną oraz szeroko pojętą religijnością tego okresu.

Z natury rzeczy, analizy przedstawianych powieści nie mają być zbyt dogłębne; ich celem jest selektywne skupienie się na tytułowych zagadnieniach po to, by wytropić dotąd nieujawnione w nich metafory pojęciowe dotyczące jedzenia. I tak, w przypadku *Jane Eyre*, mamy do czynienia z restrykcyjnym traktowaniem żywności w szkole dla dziewcząt w Lowood, w myśl źle pojętych idei higieny oraz wstrzemięźliwości. Dowodzi to, zdaniem Autorki, prawdy bardzo podstawowej, a mianowicie takiej, że konceptualizacje obecne w dyskursie kulturowym epoki uwidaczniają się również na gruncie literackim (str. 138). Z kolei w *Agnes Grey* oraz w *Lokatorce Wildfell Hall* Anne Brontë korzysta przede wszystkim z mapowań metafory SOCIETY IS A BODY oraz DISEASE IS A SOCIAL MALAISE, prezentując nadużywanie alkoholu jako podłoże złych relacji międzyludzkich, co wywodzi się z nadrzędnej metafory PEOPLE ARE FOOD. Te właśnie relacje pomiędzy bohaterami omówione są przez pryzmat szczegółowych mapowań w rodzaju: REFUSAL OF FOOD → DISTRUST TOWARDS PEOPLE; COLD FOOD → FRIGIDITY; LEAVING FOOD UNEATEN → ABANDONING A RELATIONSHIP, itp. W *Miasteczku Middlemarch* George Eliot u podstaw pojęciowych metafor jedzeniowych leży natomiast metafora IDEAS ARE FOOD, wraz z szeregiem implikacji dotyczących ówczesnych obaw przed zagrażającym życiu i zdrowiu fałszowaniem i skażeniem żywności. Tak więc u Eliot metafory jedzenia mają szerszy zasięg, gdyż nie ograniczając się do odzwierciedlania relacji międzyludzkich, opisują efekty rozpoczynającej się już globalizacji i rosnącej komercjalizacji produkcji spożywczej.

Prowadzi to Autorkę dysertacji do wniosku o destabilizacji dotychczasowego potencjału metafor żywieniowych i żywnościowych wskutek zmieniających się dość raptownie warunków i stylu życia, a także pojawienia się nowych technologii produkcji żywności. Stąd zmiana w tradycyjnym postrzeganiu tych zagadnień. W tym samym rozdziale znajdziemy także ciekawą, rozbudowaną dygresję na temat wiktoriańskiego wampiryzmu oraz postaci wampirycznych i ich warunkowania ostantacyjną odmową przyjmowania pożywienia (dotyczy to, jak zwraca uwagę Doktorantka, jedynie postaci męskich, z uwagi na genderowe aspekty motywów

niejedzenia oraz apetytu u kobiet epoki wiktoriańskiej). Dygresja ta służy dodatkowemu uwypukleniu zagrożeń płynących z konsumpcji żywności niewiadomego pochodzenia, pomimo jednoczesnego powstawania nowych, bezpieczniejszych sposobów jej utrwalania. W tej samej powieści odnajduje mgr Augustynowicz także sub-metaforę DEVOURING → FORCED OBEDIENCE. U podstaw metaforyki konceptualnej George Eliot sytuuje się metafora IDEAS ARE FOOD, mapowana jako COMMUNICATION IS FEEDING. Autorkę rozprawy interesuje również aspekt naukowy metafor George Eliot, która posiłkuje się swoją fascynacją przyrządami takimi jak mikroskop czy teleskop. Gwoli ścisłości muszę jednak dodać, że przyrządy te nie zostały wynalezione w epoce wiktoriańskiej (jeśli dobrze rozumiem stwierdzenie ze str. 172), lecz w wieku XVII, a metafory z nimi związane weszły do literatury angielskiej wraz z poezją metafizyczną w tym samym stuleciu.

Rozdział czwarty koncentruje się na metaforach kontaminacji żywności. Na bazie opowiadania Eliot pt. „Brother Jacob”, omawianego w powiązaniu z dydaktycznym *Memoirs of a Stomach* niejakiego Sydneya Whitinga z roku 1853, Doktorantka stwierdza, że opowiadanie to ilustruje odwrót od metaforyki żywności jako źródła domeny docelowej. W tekście tym sytuuje Autorka metaforykę żywności w innej roli: strukturyzującej narrację. Protagonista staje się więc ucieleśnieniem metafory cukru. Cukier bowiem w XIXw. miał dwuznaczne konotacje, związane jednocześnie z pojęciami SWEETNESS i POISON. Należy dodać, że podobna ambiwalencja występowała już w utworach z XVIIIw., zwracających uwagę na pierwotnie luksusowy charakter tego produktu oraz moralnie wątpliwy proceder jego pozyskiwania przez niewolników (Boyce and Fitzpatrick, *A History of Food in Literature*, 2017, str. 171-174). Jednak mgr Augustynowicz słusznie podkreśla, że protagonista EDWARD → SUGAR, oraz że TRUSTING A SUSPICIOUS GROCER → DISOBEYING THE TRADITIONAL ROLE OF A HOUSEWIFE, pani domu odpowiedzialnej za unikanie ryzyk związanych ze skażeniem żywności. Tak więc, jak konkluduje Doktorantka, następuje tu swego rodzaju odwrócenie metafory SWEETNESS IS KINDNESS, którą konsekwentnie stosowały w swych powieściach siostry Brontë.

Kolejnym analizowanym tekstem jest poemat Christiny Rossetti pt. „Goblin Market”, i tu chyba mamy najbardziej szczegółowy przegląd literatury krytycznej na temat utworu, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień rosnącej komercjalizacji, komodyfikacji i marketingu produktów spożywczych, nieposiadających walorów ani prozdrowotnych, ani odżywczych. W tym poemacie, jak zauważa Doktorantka, Rossetti opiera się na metaforach z grupy

PENETRATION OF BOUNDARIES IS CONTAMINATION OF CONTAINER, które to CONTAMINATION (czyli skażenie) niekoniecznie musi oznaczać deprawację, jak sugeruje wiele odczytań badanego tekstu, według których zjedzenie zakazanego owocu konotuje oczywiste zagrożenia dla młodych kobiet ery wiktoriańskiej. Jeśli idzie o twórczość ostatniej omawianej w dysertacji autorki, Charlotte Perkins Gilman, mamy tu odniesienia do wierszy takich jak „The Packer’s Hand” czy „Child Labour”, opartych na metaforach EATING IS FILLING A CONTAINER; BODY IS A CONTAINER; SOCIETY IS A BODY; oraz COMPANY IS A PERSON, ale także, co chyba najbardziej reprezentatywne dla tej właśnie pisarki, PROCURING ONE’S OWN FOOD IS FREEDOM.

Wydaje mi się, że dobór materiału źródłowego do badań musiał nastęrczyć Doktorantce sporo trudności. Przede wszystkim dlatego, że literatura epoki wiktoriańskiej, choć – jako zespół tekstów – bardzo rozległa, została już poddana badaniom pod pewnie każdym możliwym kątem i w każdym możliwym ujęciu. Dotyczy to również opracowań z zakresu szeroko pojętej tzw. nowej humanistyki, w obrębie której mieszczą się *critical food studies*, czego dowodzi obszerna bibliografia zamieszczona w rozprawie. Bibliografia ta nie obejmuje jednak kilku niedawnych acz istotnych pozycji, jak np. *The Food Plot in Nineteenth-Century British Novel* Michaela Parrisha Lee (2016), czy – pośród opracowań dotyczących zagadnień jedzenia w twórczości poszczególnych pisarzy – chociażby *Food in the Novels of Thomas Hardy: Production and Consumption* Kim Salmons (2017). Pisarstwo Hardy’ego jako takie nie jest jednak przedmiotem niniejszej rozprawy; nieco mimochodem wspomina Autorka o istnieniu rozlicznych opracowań na temat twórczości Dickensa w kontekście *food studies*, czym uzasadnia fakt, iż tym powieściopisarzem także zajmować się nie zamierza. Tu chciałabym dowiedzieć się więcej na temat klucza doboru tekstów i autorów do badania, gdyż w tekście rozprawy brakuje mi konkretnych i wyczerpujących informacji na ten temat. Zwłaszcza, że do analizy wybrano jedynie kobiety pisarki, co podkreśla sama Doktorantka (str. 162), a zatem powstaje pytanie o potencjalne podobieństwa i różnice w stosunku do metafor stosowanych w twórczości mężczyzn, czyli ogólnie mówiąc – o uwarunkowania genderowe ostatecznych konkluzji. Oczywiście, jak pisze Autorka, to kobietom było bliżej do bezpośredniego kontaktu z żywnością i przygotowaniem posiłków, ale zważywszy na to, ile miejsca problematyce jedzenia poświęcają mężczyźni piszący w epoce wiktoriańskiej, temat ten również żywo ich interesował.

Ostateczny materiał badawczy obejmuje wybrane utwory autorstwa sióstr Charlotte i Anne Brontë (odpowiednio *Jane Eyre* (1847) i *Shirley* (1849), oraz *Lokatorka Wildfell Hall* (1848) i *Agnes Grey* (1847)), powieść George Eliot pt. *Miasteczko Middlemarch* (1871-1872) oraz opowiadanie tej samej autorki pt. „Brother Jacob” (1864), poemat Christiny Rossetti pt. „Goblin Market” (1859), oraz wybrane teksty poetyckie amerykańskiej pisarki Charlotte Perkins Gilman (1860-1935). Można odnieść wrażenie, iż dobór tego materiału był silnie inspirowany monografią Charlotte Boyce i Joan Fitzpatrick pt. *A History of Food in Literature: from the Fourteenth Century to the Present* (2017), wymienianą w przypisach szereg razy.

Tak więc rozprawa mgr Augustynowicz bazuje na tekstach powstałych od drugiej połowy tzw. „głodnych” lat 40-tych XIXw. (choć początek epoki wiktoriańskiej datuje się, jak wiemy, na rok 1837, czyli o dekadę wcześniej niż data powstania najwcześniejszych analizowanych utworów) do bliżej nieokreślonych lat „późniejszych” dotyczących twórczości Perkins Gilman (na podstawie antologii *The Later Poetry of Charlotte Perkins Gilman*). Zważywszy, że ta ostatnia autorka zmarła na kilka lat przed wybuchem II wojny światowej, może to nieco zaciemniać obraz. W dysertacji nie znalazłam bowiem dokładnych dat powstania poszczególnych omawianych utworów poetyckich Gilman. Poproszę więc o ich datowania.

Powyższe nie zmienia faktu, że rozumiem i jak najbardziej doceniam cel przyświecający Autorce rozprawy: jest nim mianowicie skupienie się na metaforach pojęciowych związanych z jedzeniem w wybranych przez nią utworach. Przychodzi jednak na myśl, czy – skoro chcemy śledzić metafory jedzeniowe z perspektywy kognitywnej – nie warto byłoby pokusić się również o dobór tekstów autobiograficznych z epoki, może z jednej wybranej dekady – np. lat 40-tych XIXw., skoro z tego okresu pochodzi znakomita większość badanych utworów prozatorskich. Wówczas takie synchroniczne zestawienie literatury *sensu stricto* z nie-literaturą mogłoby przynieść ciekawe obserwacje. Nie jest to oczywiście zarzut, a jedynie pewna sugestia co do ewentualnego kierunku dalszych badań.

Konkludując, mgr Augustynowicz stwierdza, że po prześledzeniu przedmiotowych metafor u omawianych autorek, nawet epoka wiktoriańska nie uniknęła swoistej nostalgizacji historii jedzenia oraz historycznych praktyk kulinarnych (*foodscapes*). W zetknięciu z raptownymi zmianami w zakresie tych praktyk, pisarki wiktoriańskie zmuszone były do stworzenia nowych metafor pojęciowych, mających na celu sprostanie radykalnie zmieniającym się realiom. Konceptualizacje te powstawały w obliczu mechanizacji, industrializacji, komercjalizacji oraz

standaryzacji produkcji spożywczej, jak również powszechnej kontaminacji żywności wynikającej z odsunięcia konsumenta od jej źródeł. Być może ostatnie zdanie dysertacji: „Together, the conceptualisations constitute the dominant Victorian food metaphors” jest jednak zbyt daleko idącym wnioskiem, zważywszy na sygnalizowaną uprzednio wybiórczość i fragmentaryczność materiału badawczego, chociaż wnioski płynące z konkretnych analiz są niewątpliwie prawdziwe.

Podsumowując, uważam, że rozprawa doktorska mgr Niny Aleksandrowicz spełnia warunki określone w art. 13.1 ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, stanowiąc oryginalne rozwiązanie postawionego problemu naukowego i dowodząc ponad wszelką wątpliwość dojrzałości naukowej Doktorantki. Niniejszym z pełnym przekonaniem wnoszę o dopuszczenie mgr Niny Augustynowicz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Magdalena Ożarska, prof. UJK

Kielce, 12 marca 2019r.